

Egy régít számon kérő új

Szabó Magda: A pillanat

Vergilius 'Aeneis' című eposza befejezetlen mű. A költőt halála megakadályozta abban, hogy elvégezze költeményén a végső simításokat. Befejezetlennak érzett művét közre sem akarta bocsátani: miután elégetni nem tudta a kéziratot, végrendeletében megtiltotta annak kiadatását. A római jogrend szigora megkövetelte a végakarát megtartását, az 'Aeneis' tehát eltűnt volna, ha Augustus császár meg nem parancsolja, hogy a szerző szándéka ellenére is adják ki a művet. Vajon a csonka hexameterek befejezésén kívül mit igazított volna Vergilius az eposzán? Mi lett volna a menekülő hős, Aeneas történetéből, aki sok viszontagság után megalapítja új hazáját? Egy biztos: nem a menekülő hősnő története!

Az 'Aeneis' nem tartozik a titokzatos irodalmi művek sorába, minden lényeges dolgot tudunk róla. Ismerjük az írói szándékot, mely a művet létrehozta: hódolat Augustusnak, akiben kiteljesedhetett a honalapítói szándék, megvalósulhatott a naggyá léétel ígérete. Fölfedezhetjük az irodalmi előképeket: a „hazára sóvárgó”, bolygó Odüsszeust és a hősi bajnok Akhilleust, akiknek kiválósága Aeneasban egyesül. Kiviláglik az írói módszer lényege: a múlt – jelen – jövő egymásba játsztatásával és a végzet hangsúlyozásával Vergilius a történelmet egyetlen, határozott cél felé tartó folyamatként ábrázolja. És előttünk nő hérosszá Aeneas, aki áldozata és hőse ennek a folyamatnak.

Áldozat vagy lázadó

Szabó Magdát gyermekkorától érdekelték a nagy tablók mellékszereplői (ld. *Munkácsy* 'Ecce homo' című képének „csontváz kutyájáról” írt fogalmazása (1)), regénye születéséről valló esszéjében beszél az eposzhoz fűződő viszonyáról. (2) Klasszikus műveken és klasszikus értékeken nevelkedett gondolkodása számára természetes volt a küldetéséért önmagát és másokat egyaránt föllázadó Aeneas – mindaddig, amíg föl nem figyelte a menekülők ésszerűtlen rendjére és Creusára. Creusa hivatása Vergilius eposzában az, hogy eltűnjön. A pusztuló Trójából menekülő Aeneas három dolgot visz magával: béna apját (múltját, őseit), kicsi fiát (utódai létének biztosítékát) és Trója isteneit (világképet és gondolkodását). Creusára sem ereje, sem szüksége nincs, amint ezt a halott aszszony árnya majd tudatosítja is a hősnőben és az olvasóban egyaránt. Vergilius céltudatos költő: Creusa nem ügyetlen, gyöngé nő csupán, aki elkallódik a zűrzavarban, hanem áldozat, akinek a veszte beépül a honalapító, kegyes Aeneas önmegtagadásába; árnya szint boldogan fogadja sorsát, hisz részese lehet ezáltal a szent küldetésnek. (II. 776–794.)

Szabó Magdát – művei ismeretében bizton állíthatjuk – már a „gyöngé nő” szerep is eléggé irritálhatta, az e mögé fölépített világképi igazolás pedig végképp föllázította Creusa védelmében. Nem ez az első olyan műve, amelyben fölteszi a kérdést: mi van, ha a kiszemelt áldozat nem nyugszik bele a bárány szerepébe? A 'Mózes egy huszonkettő' szintén egy ősi mítoszt provokál: az Ószövetségben Ábrahám Isten iránti hűségét azzal bizonyítja, hogy kész lenne feláldozni későn született, szeretett fiát, Izsákot. Szabó Magda Izsákja pe-

dig – ellentétben a Bibliával – fölűti fejét és visszakérdez: Miféle viszony az, amely önma-ga megigazulásáért másokat dob áldozatul? A regénybeli Izsák-nemzedék nem akar epi-zód szereplő lenni a „nagyok” mégoly szentnek érzett történetében sem, élni akarja a maga történetét. A lázadás sikeres, súlyos ára van ugyan, de a fiatalok megszerzik a szigetet, „ahol nincsenek sem öregek se vének”. Creusa is élni akar, és eljutni az új világba – az ő lázadása is sikeres, s bár súlyos ára van, Creusa is meghódítja a maga (fél)szigetét. Csak-hogy a pályája vége felé az író már azt is megkérdezi: De mi lesz azután? Valóban hát-ra lehet-e hagyni mindent, van-e új világ az öregek és a vének nélkül?

Volt-e értelme Creusa lázadásának? A regény előrehaladtával egyre zavarbaejtőbb ez a kérdés, – pedig talán ez a regény legfontosabb kérdése. A regény címe-ként kiemelt pillanat jelentősége a felismerésben áll: „... minden akció folyamán és minden élet során van egy, csak egyes-egyedül egyetlenegy pillanat,... és ha valaki éppen ebben... lép va-lamerre, ami ellenkező irányba visz attól az úttól, aminek jelzése a nevére szóló sorstáb-lán írva áll, végigbotorkálhat rajta az istenek büntetése nélkül, nem állítja meg Iuppiter sem.” (167. old.) (3) Creusa (Caieta?) megragadta a pillanatot, elkerülte a halált és Ae-neas helyébe lépett. De elkerülte-e ezzel a végzetet? Egyáltalán mi Creusa végzete? A túlélés, amelyet Laokoón ügyes hústrükkje biztosított volna? A halál, amelyre „habszül-te gyilkos” anyósa ítélte? A történelmi tett, melyre egy közösség kötelezte? Az anya és

a város iránti rajongás, mely egyetlen hiteles indulata? A női lét, melyről két kísértő pillan-at – két kísértő férfi kivételével le tudott mondani? A férfi lét, amelynek férfiasabb viselője volt, mint Aeneas? – A pillanat meg-fordítja tán Creusa sorsát, de megfordítja-e a végzetét? Mit tud Creusa? Azt, hogy a pillan-at alkalmas az igazságtalan ítélet elhárításá-ra. S mit tesz azután? Viseli ennek a pillan-atnak a következményeit. S ha Vergilius Aeneasa önmegtagadó elszánással küzdi vég-ig „végzetes” útját, Szabó Magda Creusájá-nak önmegtagadásával akkor sem veteked-

het. A Dardán Főkapun kilépő Creusa Kegyesatya nevével és fegyverzetében méltóbb Aeneas lesz, mint az eredeti lett volna, s közben megtud magáról valamit, amit Trójától térben és időben távol tudhatott csak meg: „... csak annak nem ég le a városa, aki eleve nem is építkezik, de akkor minek élt, ha meg sem próbált bátyát emelni a pusztulás ellen?... Kegyesatya nincs, de én sem vagyok, anyám, aki Itália trónján ült, az fikció volt, zavarba ejtő álom, másnak is, nekem is...” (283. old.) Creusa pillanata nem a vég-zet elkerülésének pillanata, hanem annak az útnak a kezdete, amelynek során egyre biz-tosabban tudja és vállalja a végzetét.

Creusa is élni akar, és eljutni az új világba – az ő lázadása is si-keres, s bár súlyos ára van, Creusa is meghódítja a maga (fél)szigetét. Csakhogy a pályája vége felé az író már azt is megkérdezi: De mi lesz azután? Valóban hátra lehet-e hagyni mindent, van-e új világ az öregek és a vének nélkül?

Hős nők és antihős férfiak

Nem Creusa az egyetlen szereplő, aki fölé nő eposzbéli önmagának. Jellemző ez a re-gény többi nőalakjára is. Caieta, Hecuba, Lavinia, de még Amata vagy Doroé, sőt Elpisa is emberi sorsokba avatkoznak, személyiségük és tetteik megfordíthatják az esemé-nyeket, ha a végzetet nem is. Élnek, amikor az élet a feladat, és meg tudnak halni, ha be-végezték az értelmes létet, esetleg túl tudnak élni, ha hálátlannak érzik a halált. Szabó Magda emberi-írói világát végigkísérik az erős nők, akik női mivoltukat megőrizve is ké-pesek férfiterheket hordozni, de ebben olykor el is torzulnak. „A pillanat’ legnagyobb hősnői (Creusa, Caieta, Hecuba) lelkükben épek maradnak, változásuk áldozat, nem tor-zulás, mert mindhárman tudják, mikor és mit érdemes odadobni.

Az eposz Hecubáját – a Priamust a harcról lebeszélő, az oltár előtt rettegve imádkozó Hecubát – a regény valódi eposzi hőssé magasztosítja, aki nem tud félni, nem ismeri a könnyeket, „derűs terrorja” élte az udvart, ugyanakkor özanya is, akinek anyasága nem tette petyhüdtté diadalmas szépségét. Trója uraként él és hal meg, addig él, ameddig Trója, hisz ő a város lelke. Szerelmével és halálával fölé nő a végzetnek: szerelmét tovább menti Creusában, halála lehetetlenné teszi, hogy „királyi tulok” legyen belőle. Hecuba az átlagemberi gondolkodás számára elérhetetlen, Creusa számára pedig az örök mérce.

Párja – ellentéte – másik énje az anyaságban: Caieta. „...ha Hecuba volt felettem a csillag, kezemben a kard, Caieta volt a föld, amire leborulhattam pihenni, és a husáng, amely alkalmas fegyvernek, vándorbotnak is.” (12. old.) Caietát Aeneas tehetetlensége emelte ki a dajkák sorából (ahogy a tehetséges közemberek zsenialitása tehetségtelen előljáróik árnyékában szokott kiviláglani), így lett Aeneasnak nemcsak áldozatává, hanem jobbik énjévé is, aki a döntő pillanatban halálos biztonsággal tudja eldönteni, ki méltó az életre. Meg tudja menteni a honalapítót, az igazit, meg tudja menteni Aeneas mítoszát Aeneas kiábrándító valóságától. Ugyanígy kétely nélkül veti magát oda a „nevenincs iszonyatnak” – ezúttal a külvilág és a történelem szempontjából valami teljesen lényegtelen dologért. Hogy Aeneas érdemes volt-e föláldozni Creusáért, az a regény első lapjaitól nem kérdéses; hogy „Cicus nyelvetlen szája biztonságáért” érdemes volt-e kimondani Eszkiesz nevét, ahhoz meg a külvilágnak semmi köze. Caieta léte innentől kezdve összeforr Creusáéval: két testét veszett nő (az egyiknek úgy van, hogy nincs, a másiknak úgy nincs, hogy van), akiket összeköt múlt és jövő és az ezeket elválasztó pillanat, amelyben epizódszereplőből főhőssé lettek.

Lavinia csak annyiban különbözik az előző nőalakoktól, amennyiben Latium Trójától. Látszatra tehát nagyon, ahogyan ezt Creusa is hiszi. A kislány, a kis tehén, a masszív, tömzsi, vastag derekú kis üsző a birkák és bödönök világából a regény előrehaladtával nemcsak azért válik ígéretes uralkodónővé, mert tanítják, hanem azért is, mert van benne valami, amit a frígek már rég elfelejtettek: őszinteség. A civilizáció által még meg nem fertőzött, ősi, természetes romlatlanságra a civilizáció a naivitásnak kijáró el-/lenéző mosollyal tekint, de az a kérdésével mégis megszegyeníti: „És amikor a híres ló hasa kinyílt, és az éjjeli támadás már mutatta, rövidesen végetek és égett a város, és öltek benneteket, nem akadt senki egész Trójában, aki elkiáltotta volna az istennő nevét, és a megmentéseket kéri?” (90. old.) A kérdésben ott rejlik ugyanaz az erő, amely Trója nőiben, csak a végzethez való ellentmondásos viszony nélkül. „Becsület, valami szép méltóság jellemzi Laviniát – mondja róla Creusa búcsújakor –, ...őt ugyan hiába próbálta (Amata) olyan irányba téríteni, ami nem felelt meg a tisztességének vagy akaratának.” (270. old.) Lavinia, az antik Senki szigeti Noémi, megtanult élni a civilizációval anélkül, hogy az megrontotta volna. (4)

Szociológusok és pszichológusok egyaránt gyakran elemzik, milyen hatással van a 20. század társadalmára a férfias nők jelenléte. Szabó Magda hasonló eredményre jut, mint a kutatók: a nemi szerep elbizonytalanodása az egyik fél esetében a másik félre is hatni fog. „A pillanat” férfi szereplői tudatosan deheroizált, sőt demitizált alakok. A regény felépítése sokat elárul e tekintetben: az első néhány oldalon, a „Fegyver és férfi” (!) című fejezet nyitóképében két szerencsétlen, nevetséges figura tehetetlenkedik: a trójai hős apa és fia. Caietának és Creusának mellettük nincs is más választása, mint kezükbe venni a történelmet. Aeneas, Anchises vagy Priamus valóban a végzet és a „halhatatlan szörnnyetegek” áldozatai, akik a „csak az a vég! – csak azt tudnám feledni” hálójában vergődnek, és a vég felől értelmetlennek tartanak minden egyéni kezdeményezést. A tettesza (fő)hősök mellett-mögött nemcsak a nők, hanem a közemberek is fölmagasodnak, akiknek a maguk lehetőségein belül valóban szent az ügy, amit szolgálnak. Achates vagy Cicus alázattal szolgálják degenerált uraik életét, mert saját életükben van valami igaz, szép, titkos érték.

Kegyess (jámbor) Aeneas atya legfontosabb eposzi vonása a végzet rendelte sors sztoikus vállalása. A haza, a család, a közösség iránti kötelesség szabja meg az életét; lemond

mindenről, ami nem fér össze küldetésével, és vállal mindent, ami annak betöltéséhez szükséges. Isteni származása a nagy feladatnak nemcsak kiváltságára teszi méltóvá, hanem a terhek elviselésére is kötelezi. Pius Aeneas a szó legnemesebb értelmében kegyes. – Kegyesatya Aeneasnak már a neve is gyanús. Úgy viseli állandó jelzőjét, mint valami főnemesi rangot, amelyet születésével megörökölt, de amelytől még lehet debil, gyáva, aljas vagy bármi más módon nemtelen.

A regény nem ismeri a kiváltságot kiérdemelni, megszolgálni akaró hőst. Szabó Magda szerint a születéssel járó kiváltság puhánnyá, gyengévé, jellemtelenné nyomorít. Az ilyen kényelemben nevelkedett hősök kezdetől irritálták az írónót, számos művében utasítja el őket – jellemző példája ennek „Az őz” Angélája vagy „A szemlélők” Rolandja –, életképtelnek, életidegennek láttatva a szenvedés- és küzdelemmentes létet. „Igen, kiáltsd ezt: gyáva az, ki boldog, / kis gyáva sunnyogó, mindent bezár, / bezárja életét is, mint a boltot...” – mondja *Kosztolányi*. Szabó Magdánál a boldogság a biztonság védettségét jelentené. Kegyesatya rövid regénybeli élete során hol nevelésesen, hol visszataszítóan, hol szánalmasan viselkedik; de se nem kegyes, se nem hős – a trójaiak mégis annak tekintik, mert a tanult ismeret mindig realisabb a számukra, mint a valóság. Aeneas attól függetlenül Kegyesatya, hogy gyávanak, kegyetlennek és önzőnek ismeri mindenki, s ez abban az udvarban, ahol „hatévesen valamennyien úgy hazudunk már, mint egy felnőtt.” (135. old.), igazán nem meglepő. Tapogathatja szepegeve hólyagos karját a menekülés legdrámaibb pillanataiban, lehet már gyerekként besúgója testvéreinek, fogadhatja vállat vonva felesége halálos ítéletét, megerősíthatja kíváncsiságból dajkáját – nem sülyedhet olyan mélyre, hogy kiválasztottsága a frígek tudatában megkérdőjeleződjék. Trójában a végzet határozza meg a tudatot.

Az ifjú hős torzképe mellett ott vannak az öreg hősök még riasztóbb torzképei is. A „Pilátus” írója bebizonyította, hogy értő részvétellel szereti az öregkort és az öregeket. „A pillanat” öregjei azonban – talán a már megélt kor jogán – kíméletlen illúziótlansággal szembesítenek az öregedés nyomorúságával. Beszűkülő világ, a külvilág iránti érdektelenség, önzés, testi problémákra koncentráló lét – nagyjából így jellemezhető Anchises és Priamus élete. Az arany trónusból (arany) biliszékbe kényszerült levitézlett isteni szeretőt az udvar már csak státuszszimbólumként mutogatja, lázadási kísérletei legföljebb az „edényke” megtelését eredményezik. A „maga alá eresztő vagy csapkodva ordító csecsemő” unokatestvére kevésbé szánalmas, de nem kevésbé nyomorult. Priamusnak amúgy sem volt esélye az uralkodásra Hecuba mellett, Hektór végzetének felismerése pedig őt is rádöbbeníti arra, milyen hiábavalók az emberi erények az istenek nagy játszámájában. Ez a felismerés joggal teszi depresszióssá Priamust, de ez a depresszió lelkileg ugyanolyan toloszékes létbe nyűgözi őt, mint amilyenben Anchises vegetál.

A végzet városa

Markáns nőalakok, nyomasztó férfiak, lázadás és beletörődés – miféle világ az, amely ezeket szüli? A Laviniának szóló esti mesékből sem az derül ki, hogy Trója lenne a tökéletes világ. Sőt! Creusa különös paradox „elfogult józansággal” beszél a városról, körülbelül úgy, ahogy saját Kegyesatya mivoltáról. Creusában Trója jelentőségét egy pillanatra sem homályosítja el semmi, miközben maga rajzolja meg azokat a torzképeket, melyek visszataszítóvá teszik a várost a külvilág szemében. („Mi óriás volt bűne és erénye, / És mind a kettő mily bámúlatos. / Mert az erő nyomá rá bélyegét.”)

Trója két világra oszlik: a létrások és a létrátlanok világára – e két világ lényegében a végzethez való viszonyában különbözik egymástól. A végzet ismerete a létrások kiváltsága, ez megtanítja őket a fegyelemre, de örök illúziótlanságra is kárhoztat. Az ő életük nem nagy döntések sorozata, hanem a megadott játéktér kitöltése – hát kitöltik: a létrások világában az etikett, a viselkedés, a képmutatás, a hazugság, vagyis a forma válik mindennél fontosabbá, hisz a lényeg már eldőlt: „Égi szörnyetegek játékszere mind, aki itt él.” (225. old.)

Az isteneknek az emberek életére gyakorolt befolyása Szabó Magda világában ugyanúgy nem kérdés, mint Vergiliuséban. Az emberek az istenek döntéseinek beteljesítői, olykor indulataik áldozatai – ez ellen lehet lázadni, csak nem érdemes. Az istenek nem ismernek erkölcsöt, részvétet, emberséget, a saját viszonyaik érdekrendszere mozgatja őket. Vergilius Aeneasa is szörnyetegeknek nevezi őket, mikor fölnyílik a szeme fékevesztett tombolásukra: „...csak az ég, a nagy ég, a kegyetlen / Az pusztítja hatalmatokat, rombolja le Tróját.” (II. 602–603 és kk.) A regény Creusáját fűtő mértéktelen keserűség azonban más, mint az eposz hőséé. A halhatatlan szörnyetegek iránt érzett sarokba szorított gyűlölet a regény során tömör megvetéssé válik, hisz az isteneket legyőzhette egy rabszolga elszánása. Az istenek nem mindenhatóak, nem kijátszhatatlanok; kicsinyes indulataikon, gyűlölködéseiken felül tud kerekedni az emberi önfeláldozás és szeretet. Hatalmuk a pozíciójukból fakad, nem méltóságukból, még kevésbé alkalmasságukból. Paradox módon a legrokonszenvesebb isten a kimondhatatlan nevű, aki legalább tisztességes alkut kínál: segít, de borzasztó árat kér érte. A borzasztó árat valójában a többiek is megkérik, sőt elveszik – Trója testéről is lerohad a hús –, de segíteni nem segítenek. Akit azonban a halhatatlan szörnyetegek kiátkoznak maguk közül, az akár már tisztességes és őszinte is lehet.

A regény nem ismeri a kiváltságot kiérdemelni, megszolgálni akaró hőst. Szabó Magda szerint a születéssel járó kiváltság puhánnyá, gyengévé, jellemtelenné nyomorít. Az ilyen kényelemben nevelkedett hősök kezdetől irritálták az írónőt, számos művében utasítja el őket – jellemző példája ennek „Az őz” Angélája vagy „A szemlélők” Rolandja –, életképtelennek életidegennek láttatva a szenvedés- és küzdelemmentes létet. „Igen, kiáltsd ezt: gyáva az, ki boldog, / kis gyáva sunnyogó, mindent bezár, / bezárja életét is, mint a boltot...” – mondja Kosztolányi.

rekedni a végzetén, csakhogy ő áldozatot nem hajlandó hozni ezért. „A rabló kis szuvenírás, ő Trója sakálja” élő ambíciókkal akar uralkodni a holtak között. Nem mondott le az életéről, mint Caieta vagy Creusa, hát nem is nyerheti meg azt. Priamus koronája Iulusnak az életet és a hatalmat jelenti az új hazában, Hecuba koronája halált hoz a holt hazában az összes kis tüzérnek. Mint a Nibelung gyűrűje kézről-kézre jár, pusztulást hozva bitorlójára mindaddig, míg vissza nem kerül helyére a romok alá, a holtak pora mellé.

Szerkezet és nyelv

Trója jelentőségét a regény szerkezete is érzékelteti. Az „Aeneis” 12 könyvéhez képest „A pillanat” 14 fejezetből áll. Ebből 12 kötődik az eposzhoz, az utolsó kettő a regény ötletének következménye. De míg az eposz fő témája a kalandozás és a honfoglaló harc, addig a regény inkább az államszervező tevékenységet részletezi. Az eposszal rokonítha-

tó 12 fejezetből is csupán egy van, amely nem Trójáról szól: a ‚Pastorale’ című 2. fejezet, amely a trójaiak érkezése előtti Latiumot mutatja be. Az elbeszélés itt E/3 személyű, az elbeszélő maga az író. A többi 11 fejezet ilyen-olyan ürüggyel, közvetlenül vagy áttételesen mind Tróját idézi. Az elbeszélő (mesélő vagy párbeszélő) Creusa, az elbeszélés E/1 személyű. Az első fejezet még valóban Trójában játszódik, a menekülést mutatja be; egyidejű a történnel. A harmadik fejezettől Trója már a múlt, amely azonban meghatározza, szervezi a jelent, amelyhez minden és mindenki viszonyítódik. Az új állam szervezésekor, Lavinia nevelésében vagy az út közben átélt kalandok során egyetlen szempont válik egyre fontosabbá: hogyan lehet visszaálmódni az elveszett várost. Dido udvara azért érdekes, mert Hecubáéra emlékeztet (nem véletlen, hogy itt lehet egy pillanatra ismét nő Creusa), az Alvilág pedig végképp tudatosítja, hogy Itália, az új világ – feladat, míg Trója az örök otthon. „... az Alvilág a traumák feledhetetlenségének és a boldogság visszahozhatatlanságának átélése...” (233. old.)

Ahogy haladunk előre a történekekben, úgy megyünk vissza a lényegben; a felszín mögött ott rejtetik az egyre nyilvánvalóbb mély, míg végre Creusa is lemerülhet újból a trójai múltba: „Mindannak, ami valaha Trójában és Trójával történt, meg kellett történnie, és mikor a város elpusztult, a megsemmisült létezés mint kő hullott alá abba a nagy vízbe, amit úgy nevezünk, történelem. A kő körül azonnal elkezdtek képződni a gyűrűk, szép, szabályos interferencia-jelenség keletkezett, ... az egyik gyűrű én voltam, a másik te, a harmadik Lavinia, és felsorolhatnám kíséretem minden még élő tagját és Alba Longa, sőt az egyszer majd létrejövő egységes Itália összes lakosát az osztrák hegyektől le az afrikai partokig. Miért küzdenél feleslegesen? A gyűrűket a kő okozta, Trója teteje, és ugyan ki győzheti le azt, ami már megsemmisült?” (257. old.) Az utolsó fejezet megint E/3 személyű elbeszélés. A Trójába visszatérő Creusa már nem két világ metszéspontjában él („most visszaveszem önmagam, anyám, és visszaveszem Tróját”, 284. old.), ő is és az elbeszélő is újra az lehet, aki volt.

Szabó Magda regényírói módszere leginkább a kirakós játékhoz hasonlítható. A sok apró elem tulajdonképpen nagyon hamar sejteti a lényegét, de amíg helyére nem került az utolsó részlet is, addig nem teljes az élmény. Az elemek nem építkezésszerűen rakódnak egymásra, hanem hol itt, hol ott gazdagodik egy képrészlet, egészen addig, míg végül minden elem helyére kerül, s kirajzolódnak az összefüggések. Valahogy úgy alakul ez a regény, mint az élet: történései, folyamata visszatekintve nyeri el azt az értelmet, amelynek – megfogalmazatlanul – addig is engedelmeskedett. Ez a módszer persze óhatatlanul együtt jár az egyes részletek felértékelődésével, a kirakás folyamán minden részletke figyelmet követel. Így a regénynek is vannak olyan részei, amelyek fölülműlják önmagukat (megkockáztatnám: esetenként a regény egészét is). A legnagyobb-legalább ezek közül a menekülés jelene: hős Aeneas családjának Kelet Gyöngye truppként való végigvonulása az égő Tróján olyan abszurd vízió, amely a továbbiakra nézve lehetetlenné tesz minden hősi pátoszt. De még a részletek részletei is izgalmasak Szabó Magdánál: résztvevője a menekülésnek Iulus kosarában egy „erősen használt, végső óráit élő macskakölyök”, akin keresztül a gyermek nézőpontjából éljük át az eseményeket, de aki – kicsiben a nagy – lehet akár az „erősen elhasznált” Trója groteszk torzképe is, hisz mindjárt a hajóra lépés után megadja magát a végnek.

Ha a regényírói módszer a kirakós játékra emlékeztet, akkor nyelv és stílus vonatkozásában a földtani rétegek egymásra rakódását idézi föl a mű. A próza és a metrikus próza keveredése már eleve sajátos atmoszférát teremt, ezen túl a stílusrétegek és -árnyalatok állandó egymásba játszatása választja el és ugyanakkor mossa össze a regény különböző tereit és időit. A gazdasági-politikai újságírás nyelve az államszervezésnek szól, a csinált lezserségű társalgás a magát csak ritka percekben elengedő Creusáé, a klasszikus szónoklatok fordulatai a nagy érzelmek, vallomások pillanataiban jelennek meg. Lavinianak hosszú ideig a fölényes, lekezelő stílus jár; Caietának, Achatésnek családia-

san meghitt, Latinusnak, Turnusnak barátián hivatalos – s mindezekon átszűrődik az írónia, a megrendülés, a feszesség és elernyedettségek különös egyvelege. Az egyoldalú párbeszéd leginkább a különböző stílusok által jelzik a másik felet. Creusának még a párbeszédei is magányosak: múltat idéző monológok, amelyekben a másik legfőbb ürügy lehet a tűnődésre, nem érdemi beszélgetőtárs. Az egyoldalú beszélgetések többnyire az új világgal (Latinusszal, Laviniával, Turnusszal) zajlanak – Trójára emlékezve és Itáliát szervezve. Így válik a múlt jelenné, sőt jövővé, a szó pedig tetté.

Mindezekről elkülönülten, igazán csak a belkörüiek számára ismerten meg-megjelenik a fríg udvari nyelv, amelynek szóalakjai minden kívülálló számára idegenül csengenek, képes kifejezéseinek félreérthetősége pedig állandó mulatság forrása. A trójai udvar nyelve nem egyszerűen nem érthető, de egyenesen félreérthető az idegenek számára, csapdába csalja őket, míg rá nem döbbennek, hogy próbálkozásuk hiábavaló, ebbe a (nyelvi) világba idegenek sosem férközhetnek be, ide születni kell. A regény szövege mögött – hitelesítésül – föl-fölbukkan az elveszett eposz, a ‚Creusais’ néhány töredéke is, ezúttal az elbeszélő időrétegeket gazdagítva.

Kinek a pillanata...?

Szabó Magda a vele készült riportokat összegyűjtő kötetben (5) többször is használja a pillanat fogalmát, sorsfordulat, megrázó felismerés vagy váratlanul bekövetkező tragédia értelemben egyaránt. A regény pillanataira tulajdonképpen mindegyik igaz. Váratlanul bekövetkező tragédia, hogy – minden ügyeskedés ellenére – kimondatik Creusa halálos ítélete. Megrázó felismerés, hogy férjéhez még az a gyöngye szál sem köti, amelynek létezésében hitt. És sorsfordulat, mert kilép a halálra szánt feleség szerepéből, és lesz az, akinek öntudatlanul készült: a honalapítás végzetére rendelt hős. Leszámol valamivel, amitől soha nem tud szabadulni, készül valamire, amivel soha nem tud azonosulni, s így mindkettőért fölládozódik. Trójával egy világ tűnik el, amelyen nem tudnak túllépni azok, akik benne éltek; egy nemzedék, melynek vétkeivel együtt is volt tartása, s ez épp abból fakadt, hogy tudta, végzete életének és halálának méltósága Trójában rejlik. Szabó Magda több ízben megírta, hogy regényében egy nemzedéknek akart emléket állítani, mely hőse és áldozata volt kora (irodalom)politikájának. Több lett a regény: más nemzedékeknek is szóló kihívás, provokatív kérdés: mi közünk a mitoszainkhoz, héroszainkhoz, végzethez, múlthoz és hazához? Kiábrándulunk vagy lelkesedünk, túllépünk vagy ragaszkodunk, lázadunk vagy belenyugszunk, élünk vagy csak létezőnk?

Jegyzet

- (1) SZABÓ Magda: *Merszi, Mészjő*. Európa, Bp, 2000.
- (2) SZABÓ Magda: *A félistenek szomorúsága*. Szépirodalmi, Bp, 1992.
- (3) SZABÓ Magda: *A pillanat*. Magvető, Bp, 1990. A további idézetek oldalszámát e kiadás alapján közlöm.
- (4) Az utalás nem véletlen, van ebben a regényben valami a kesernyesebb JÓKAI-regények világából. (*Az aranyember; Az élet komédiásai; És mégis mozog a föld*)
- (5) *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Szerk.: ACZÉL Judit. Debrecen, Csokonai, 1997.